

کاسه لعابدار قبله‌نما

مریم زمانی^۱

کاسه سفالی لعابداری به رنگ‌های سفید و آبی که به شماره T. 123/A. 1727 (۸۰۲۷) در موزه دمشق نگهداری می‌شود (طرح پشت جلد این شماره علمی) ابزاری برای یافتن قبله به قطر ۱۹ سانتی‌متر و ارتفاع ۳ سانتی‌متر است. این ظرف بین سال‌های ۱۵۱۶م تا ۱۵۲۰م در زمان حکومت سلطان سلیم اول بر سوریه ساخته شده است. نام سازنده و مکان ساخت به خط کوفی در مرکز کاسه نوشته شده: «عمل سید^۲ ثابت بدمشق» و بر روی لبه بیرونی نگاشته شده است: «ساخته شده برای شاه بُرنده^۳، پیروز، یکتا، خاقان پسر خاقان، پادشاه دو خشکی و دو دریا و بندگان شریف، خداوند سلطنتش را تداوم بخشد، آمین»^۴. لبه درونی کاسه به چهار ربع تقسیم و هر ربع از صفر تا نود درجه‌بندی شده که شماره درجه‌ها به فاصله‌های پنج درجه‌ای و به حروف ابجد ثبت شده است. نام چهار جهت اصلی در چهار سمت کف کاسه نوشته شده است. سطح درونی کاسه به ۸ قطاع تقسیم شده و در هر قطاع نام پنج شهر آمده است. شهرهای فهرست شده در شرق جهان اسلام قرار گرفته‌اند و بیش‌ترشان هم مکان‌های مذهبی شیعیان هستند. در مجموع سمت قبله چهل شهر (زاویه قبله نسبت به جنوب) در فهرست آمده است. زیر خانه‌های حاوی سمت، راستای تقریبی قبله به صورت اختصاری آمده است.^۵ سمت‌های داده شده در فهرست چندان قابل اعتماد نیستند (کینگ، ص ۱۶۸ و ۴۷۹-۴۸۰).

برای مشخص کردن سمت قبله باید ظرف را از آب پر و سوزنی مغناطیسی را بر آن شناور کرد تا جهت‌های اصلی مشخص و سمت قبله تعیین شود. به نظر کینگ داده‌های عددی مربوط به سمت قبله احتمالاً از جدولی ایرانی مربوط به دوره تیموریان گرفته شده که برخی عددهایش در نسخه برداری تحریف شده است (کینگ، ص ۱۶۸).

۱. کارشناس ارشد تاریخ علم، پژوهشکده تاریخ علم دانشگاه تهران، maryam.zamani@ut.ac.ir.

۲. کینگ نام سازنده اثر را شیخ ثابت خوانده است (کینگ، ص ۱۱۲).

۳. تاریخ نگاران ترک سلطان سلیم اول را «یاووز» یعنی بُرنده، قاطع و ثابت قدم لقب داده‌اند.

۴. به علت دسترسی نداشتن به اصل عربی نوشته‌های لبه بیرونی کاسه، نوشته از روی ترجمه فرانسوی عبارت در کتاب سوریه، یادگار و تمدن (کلوزان و دیگران، ص ۴۴۱) به فارسی ترجمه شده است.

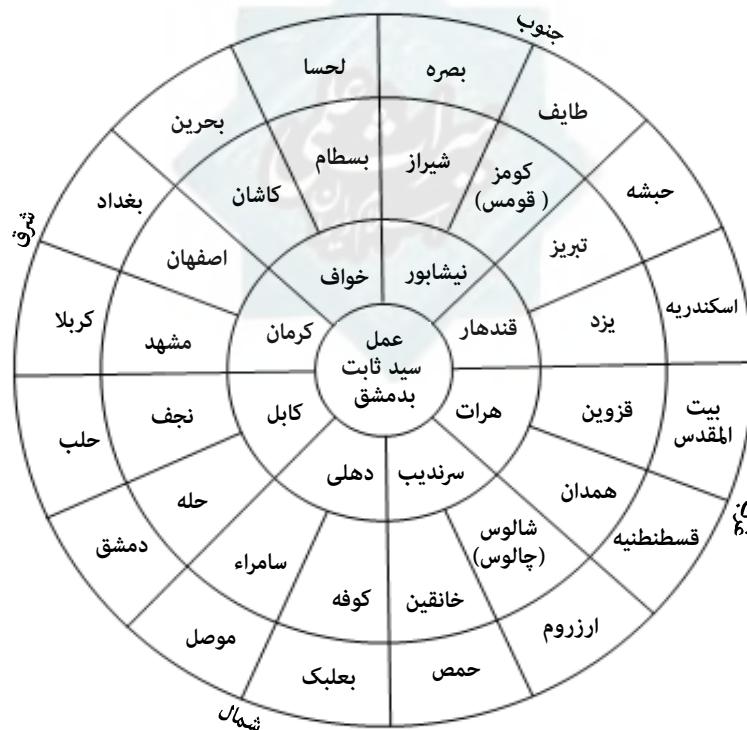
۵. (مثلاً شرق = شمال شرقی یا جغ = جنوب غربی). به عنوان نمونه، سمت قبله مشهد مه و در خانه زیرش ق درج شده که به معنی ۴۵ درجه شرقی است (مقدار دقیق امروزی آن ۵۴ درجه از جنوب به سمت غرب است).

نام چندین شهر را کینگ متفاوت با آنچه در نمودار موجود در این نوشته آمده ثبت کرده است
(کینگ، ۴۷۹-۴۸۰):

خواف ← خوار، کرمان ← تهران، کومز (قومس) ← کرمان، شیراز ← سبزوار
خانقین ← حلوان، شالوس (نام قدیم چالوس) ← کرمانشاه

بشقاب لعابدار
قبله‌نما، برگرفته از
سوریه، یادگار و
تمدن، ص ۴۴۱.

منابع

King, David A., *World-Maps for Finding the Direction and Distance to Mecca*, Brill, Leiden: 1999.

Cluzan, Sophie & Delpont, Eric & Moulierac, Jeanne. *Syrie, Mémoire et Civilisation*, Institut du Monde Arabe, Paris: 1993.

